

Perikles' gravtale og hans lovprisning af det athenske demokrati¹

af Mogens Herman Hansen

I året 430 f.Kr. blev Perikles valgt til at holde den årlige gravtale over de athenere, der var faldet i Den Peloponnesiske Krigs første år. Den tale, han holdt, er gengivet hos Thukydids (2.35–46).² Den er således den ældste af de fem gravtaler, vi har bevaret. Den næste er Lysias', som blev holdt under Den Korinthiske Krig 395–386 f.Kr. (Lys. 2). Samtidig skrev Platon dialogen *Menexenos*, hvis hovedstykke er en parodi på en sådan gravtale (Pl. *Menex.* 236d–49c). For det fjerde har vi bevaret den gravtale, som Demosthenes holdt over de faldne i slaget ved Chaironeia i 338 f.Kr. (Dem. 60). Den er desværre nok den dårligste af de taler, vi har bevaret fra Demosthenes' hånd. Og endelig er der den gravtale, som Hypereides skrev for de faldne i Den Lamiske Krig 323–322 f.Kr. (Hyp. 6).

Af de fire andre taler kan vi se, at Perikles' gravtale følger det faste skema for sådanne taler: Efter en indledning om selve ceremonien og den lov, der foreskriver statsbegravelsen af de faldne (35), kommer en lovprisning først af forfædrene (36), så af fædrelandet (37–41), og til sidst af de faldne (42). Så følger en opfordring til de efterlevende om at følge de faldnes eksempel (43), og talens hovedstykke slutter med en trøst til de efterlevende (44–45): først de faldnes forældre, så deres børn og brødre og til sidst deres enker. Talen rundes af med endnu en kort omtale af ceremonien og loven om statsbegravelse af de faldne (46).

Jeg vil begynde min gennemgang med et par almene betragtninger om talens karakter. Thukydids taler kommer ofte i antitetiske par: Én taler *for* noget, en anden taler *imod*. Det sker naturligvis ikke her, hvor talen ikke indgår i en debat på folkeforsamlingen, der afsluttes med en afstemning ved håndsoprækning. Talen er en lovprisning og anledningen en begravelsesceremoni. Tilhørerne er ikke blot Athens borgere, men også deres hustruer og børn, metøker og fremmede. Men gravtalen har alligevel et

-
1. Dette bidrag til Marinus' festskrift er udsprunget af en forelæsning, jeg holdt i efteråret 2008 i forbindelse med et kursus i græsk politisk tænkning.
 2. Den mest omfattende moderne behandling af Perikles' gravtale findes i N. Loraux, *L'invention d'Athènes: histoire de l'oraison funèbre dans la cité classique* (Paris 1981), oversat til engelsk under titlen *The Invention of Athens: The Funeral Oration in the Classical City* (Cambridge, Mass. 1986).

særligt modstykke. Den efterfølges af et af de uhyggeligste afsnit i Thukydid's historieværk: Skildringen af den pest, der på få år bortrev mellem en fjerdedel og en tredjedel af Athens befolkning (2.47–54). Efter en klinisk gennemgang af sygdommen og dens forløb slutter Thukydid med en beskrivelse af den næsten totale opløsning af alle menneskelige værdier (52–54): Udbredt lovløshed overalt, foragt for samfund og guder, hensynsløs egoisme, hæmningsløs nydelse af øjeblikkets goder i erkendelse af, at man nok snart selv vil blive ramt af sygdommen.

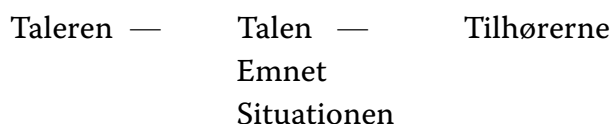
Perikles' gravtale er en lovprisning af Athen og af athenerne. Pestskildringen er den skræmmende negation af alle de samfundsværdier, der prises som idealer i gravtalen. I den forstand er gravtalen og pestskildringen at opfatte som to antitetiske budskaber, der udgør et samlet hele, og som sætter hinanden i relief. I dette bidrag til Marinus' festskrift vil jeg ikke omtale pestskildringen yderligere, men holde mig til gravtalen.

Der er ét træk ved Perikles' tale, som tilhørerne må have følt meget stærkt, og som stadig slår samtidige læsere. Det er abstraktionsgraden. Perikles holder en gravtale over soldater der er faldet i krig. Men vi hører intet om, i hvilken krig de faldt, hvem de kæmpede imod, hvilke slag de udkæmpede, og om de tabte eller vandt. Vi får heller ikke at vide, hvor mange der faldt og nu skal mindes ved statsbegravelsen. Det eneste konkrete, Perikles fortæller os, er, at athenernes hovedmodstander er lakedaimonerne. Det siges eksplicit i kapitel 39, hvor vi hører, at lakedaimonerne ikke gør indfald i 'vort land' alene, men sammen med deres forbundsfæller. Denne omtale af lakedaimonerne er det eneste navn på lande, folk og historiske personer i hele talen. Thukydid har uvtivlsomt anbragt denne isolerede henvisning til lakedaimonerne som talens skønhedsplet, altså som den lille sorte plet, der bevidst er anbragt midt i en flot make-up og netop ved sin kontrast skal vise, hvor perfekt sminken er lagt.

Det eneste personnavn, der forekommer i hele talen, har ingen forbindelse med den historiske situation. Det er omtalen af Homer i 41.4, hvor vi hører, at athenerne ikke har brug for nogen Homer til at besynge deres bedrifter. Så kan man jo spørge: Hvorfor behøver athenerne ikke nogen Homer? Jeg tror, det underforståede svar er: De har jo Thukydid, det værk vi sidder med i hånden. Thukydid er her – indirekte – lige så arrogant, som han er i indledningen, hvor han siger, at hans værk er skrevet for evigheden (1.22.4).

Et andet generelt træk ved hele talen er dens ofte polemiske, undertiden næsten defensive, karakter. Perikles lader hele tiden forstå, at han skal gendrive en tænkt modstander. Han argumenterer typisk negativt–positivt: “Det er ikke således at, ... det er derimod sådan at, ...” I kapitel 37 om forfatningen er der ikke mindre end syv nægtelser, og det er mange, når genren er en lovtale og ikke en retstale eller en folkeforsamlingstale.

Jeg vil godt demonstrere det defensive i Perikles’ tale ved at gennemgå talens indledning i kapitel 35. I en sådan indledning skal der siges noget om taleren selv, om talens emne, om tilhørerne og om den anledning, der er til at holde talen – altså meddelelsessituationen. Det giver til sammen følgende simple kommunikationsmodel:

Om *taleren* siger Perikles, at den taler, der vælges til at holde gravtalen, kan være bedre eller dårligere; og det er egentlig urimeligt, at de faldne skal udsættes for sådanne tilfældigheder, der kan føre til, at de ikke får den hyldest, der tilkommer dem.

Talens emne er en lovprisning af de faldne; og her spiller Perikles på modsætningen mellem ord og gerning. De faldne har udført bedrifter, der skal prises i en tale, og denne antitese bekymrer Perikles. Vil det nu lykkes at finde ord, der svarer til bedrifterne? Perikles foreslår som alternativ, at man jo kunne nøjes med selve begravelsesceremonien, der jo også er en handling, og så helt springe talen over (35.1).

For det tredje: *tilhørerne*. De bliver ikke behandlet som en samlet skare af Perikles, men underfundigt opdelt i to grupper: De der er positivt indstillet, og de der er mere skeptiske. De er positivt indstillet, vil forvente en maksimumlovprisning. De skeptiske vil ikke acceptere at høre mere, end de selv ville have kunnet udrette. Taleren må derfor gå en vanskelig balancegang: superlativer vil støde den ene gruppe blandt tilhørerne, udeladelse af superlativer vil støde den anden.

Men hvem er det egentlig, der kunne være skeptiske ved sådan en lejlighed? Det er fremmede, dels fremmede, der bor i Athen, dels tilrejsende, herunder måske udsendinge fra andre bystater, der er kommet for at overvære ceremonien. Blandt de athenske borgere kan der også godt have været en oligarkisk sindet minoritet, der ikke er med på en alt for voldsom lovprisning af athenerne og deres demokrati.

Perikles indleder altså sin tale med at anføre tre indvendinger mod overhovedet at holde den. En vedrører taleren, en anden selve talen, den tredje tilhørerne. Smukt og retorisk elegant klaret. Men kunne Perikles' bekymringer og forbehold ikke tænkes at afføde en protest hos tilhørerne, eller læserne? "Jamen, så hold da kæft mand og sæt dig ned!" Nej, den går ikke, og denne indvending foregribes af Perikles med oplysningen: Loven og traditionen byder, at der *skal* være en tale ved denne lejlighed. Meddelelsessituationen er altså nøglen til, at Perikles kan tale så polemisk og defensivt til tilhørerne uden at risikere at sætte deres velvilje overstyr. Tværtimod: Talen *skal* holdes; og det betoner Perikles ved at påberåbe sig loven om talen, både i begyndelsen og i slutningen af sin tale (35.3, 46.1).

Hele den retoriske eksersits i den høje stil, som Perikles udfolder, genfindes i al senere retorik, såmænd også i de taler, der holdes ved middagsselskaber. Hansen slår på sit glas, rejser sig og begynder: "Vel er jeg ikke taler ..." – Snedigt drejet af Perikles til en disjunktion: nogle talere er gode, andre mindre gode. Herved opnår han forbeholdet over for taleren uden at tale nedsættende om sine egne talegaver, der jo også var betydelige og velkendte for hans publikum. Altså: et point til Perikles over for Hansen.

Hansen fortsætter: "Det er svært på så kort tid at omtale alle fru Jensens gode egenskaber." Det er af Perikles behændigt drejet til antitesen mellem talens ord og de faldnes dåd – de fattige ord, den rige gerning. En antitese, der gennemføres i hele talen kapitel for kapitel. I alt er der 18 anvendelser af denne antitese i forskellige varianter.

Tilbage til Hansen, der fortsætter: "Nu kan jeg se, at nogle af jer trækker på smilebåndet, mens andre ligner et spørgsmålstegn." – At opdele sit publikum i grupper og spille på forskellen mellem grupperne er også i dag et kendt retorisk trick, som vi altså kan spore tilbage til Perikles' gravtale.

Det fjerde og sidste element er efter alle sine forbehold at bruge meddelelsessituationen som legitimation for den tale, man skal holde. Også her er der en klar parallel mellem Perikles og Hansen: "Vel er jeg ikke taler, men da jeg nyder den ære at have fået værtinden til bords", osv. Situationen skaber et imperativ, der har højere prioritet end alle de forbehold, som taleren bruger i sin *captatio benevolentiae*. Perikles understreger dette forhold ved ikke blot at fremhæve loven om talen i sin indledning, men også i sin afslutning: "Jeg har nu i ord efter loven sagt, hvad jeg havde at sige ved denne lejlighed, og i gerning har de døde allerede fået en del af deres hæder ved denne begravelsesceremoni." Altså en cirkel-komposition i bedste retoriske stil.

Det, jeg har villet illustrere med denne gennemgang af indledningen, er, at Perikles allerede fra begyndelsen har anslået en defensiv, polemisk stil. Og det skal vi huske på, når vi kommer til analysen af forfatningskapitlet. Talens højdepunkt er lovprisningen af fædrelandet, og i dette afsnit lægges hovedvægten igen på lovprisningen af forfatningen: det athenske demokrati, der fremhæves som forbillede for lignende forfatninger i mange andre bystater (37).

Det er dette afsnit af gravtalen, jeg vil fokusere på i dette bidrag. Men før jeg går i gang med min analyse, må jeg berøre problemet om, hvor vidt den tale, vi læser hos Thukydides, kan formodes at være en nogenlunde korrekt gengivelse af, hvad Perikles sagde til athenerne i 430 f.Kr. Det spørgsmål giver Thukydides svar på i det, jeg vil kalde hans metodekapitel, i første bog, hvor han siger følgende om de taler, der er indlagt i historieværket: "Med hensyn til, hvad de enkelte personer mundtligt har udtalt ... var det vanskeligt helt at erindre udtalelsernes nøjagtige ordlyd, såvel for mig i de tilfælde, hvor jeg selv havde hørt dem, som for dem, der meddelte mig dem andre steder fra; jeg har formuleret udtalelserne således som de – med den tættest mulige fastholden ved de virkelige faldne udtalelseres hele tendens – forekom mig at svare bedst til den situation, talerne stod overfor i hvert enkelt tilfælde" (1.22.1). Mange historikere har hæftet sig ved ytringen: "således som de ... forekom mig at svare bedst til den situation, talerne stod overfor i hvert enkelt tilfælde." Heraf har de sluttet, at Thukydides fortrinsvis har skrevet, hvad der passede bedst til situationen; altså hvad talerne *burde* have sagt, og måske også sagde, men det kan vi ikke være sikre på. Men det modsiges af den foregående sætning: "jeg har formuleret udtalelserne ... med den tættest mulige fastholden ved de virkelige faldne udtalelseres hele tendens."

Andre historikere har sluttet, at talerne fortrinsvis er korrekte gengivelser af, hvad der faktisk blev sagt. Der er ubestrideligt en modsætning mellem disse to sidestillede udsagn.³ Men jeg mener, at modsætningen kan løses ved at se tilbage på den første del af perioden, hvor Thukydides indrømmer, at det har været svært både for ham og andre at huske de taler, der blev holdt. I de tilfælde, hvor Thukydides og hans kilder har været enige om, hvad der blev sagt, har der ikke været noget problem. Der gengiver Thukydides talens faktiske indhold – i fortættet form, naturligvis, og i sit eget sprog. Men hvad nu,

3. En forsigtig analyse, der ikke tager endelig stilling til problemet om talernes historicitet, findes i S. Hornblower, *A Commentary on Thucydides* 1 (Oxford 1991) 59–62.

hvis informant A giver ét referat af et punkt i en tale, medens informant B giver et helt andet referat af samme punkt? Så må Thukydids jo vælge at følge enten A eller B. Hvordan kan han vælge? Han må overveje, hvad det ifølge situationen var sandsynligst at sige, og så må han ud fra dette kriterium vælge, om han vil tro på A eller B. "At skrive det, der forekommer sandsynligst", er ikke Thukydids erklæring om, at han skriver, hvad der passer ham. Det er derimod den eneste måde, han kan vælge mellem modstridende udsagn om, hvad der faktisk blev sagt. Ifølge denne fortolkning er der ikke noget problem med at acceptere den tilsyneladende modsætning i Thukydids metodekapitel.

Jeg vil derfor fastholde, at den tale, vi har, indholdsmæssigt er en gengivelse af Perikles' gravtale fra 430 f.Kr., så godt som Thukydids har været i stand til at rekonstruere talens indhold. Men den sproglige form er naturligvis Thukydids egen. Det kan vi erkende alene ud fra det faktum, at talerne i hans historieværk holdes af forskellige personer, men alle er skrevet i samme stil, nemlig Thukydids. Da det altid er svært at skelne præcist mellem det sproglige udtryk og det tankemæssige indhold, må vi erkende, at vi ikke med sikkerhed kan uddestillere Perikles' budskab til athenerne. Der kan ikke være tvivl om, at et hovedpunkt i Perikles' tale har været en skildring af det athenske demokrati og specielt af dets lighed, frihed og tolerance. Men vi kan ikke være sikre på, at Perikles har beskrevet demokratiets ideologi med netop de ord, som Thukydids bruger.

*

Efter denne indledning vil resten af mit bidrag bestå i en analyse af gravtalens højdepunkt, kapitel 37, der omhandler Athens demokratiske forfatning. Kapitlet lyder således:⁴

Den statsform, vi har, er ikke en efterligning af vore naboers love; nej, vor statsform er snarere selv et eksempel for andre end andres for os. Dens navn er demokrati [*demokratia*], fordi styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet; men faktisk er der ifølge loven lige ret for alle [*pasi to ison*] i private retsforhold, hvori- mod det er vurderingen af hver enkelt borger og hans anseelse på et eller andet felt, en kvalitetsvurdering mere end en fordeling på skift, der bestemmer, om han

4. Her i H. Friis Johansens oversættelse (med en række ændringer) fra *Verdens Klassikere: Thukydids* (København 1963) 26.

foretrækkes i offentlige hverv; ejheller danner fattigdom hos een, der kan gøre byen gavn, nogen hindring ved at holde hans gode kvaliteter skjult. Frihed [*eleutheros*] hersker i vort offentlige liv, og skal der tales om at se skævt til hinandens daglige livsførelse, så vredes vi ikke på vor nabo, hvis han lever som det passer ham, og vi generer ikke hinanden med reaktioner, der ganske vist ikke medfører straf, men alligevel er generende at være vidne til. Privat omgås vi uden at genere hinanden [*anepachthos*] og offentligt holder frygten os fra at bryde loven. Vi adlyder de fungerende embedsmænd så vel som lovene, dels dem, der er givet for at beskytte de forurettede, men dels også de uskrevne love, hvis overtrædelse medfører offentlig misbilligelse.

Jeg vil begynde med selve forfatningens navn: "Dens navn er demokrati" (*demokratia*), siger Perikles, "fordi styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet." Det var denne sætning, EU-konventet i 2003 indsatte som indledning til hele EU's nye forfatning. Den forsvandt fra det endelige forfatningsudkast, hvor især præamblet til forfatningen var blevet betydeligt forkortet;⁵ og som bekendt blev hele forfatningen lagt i mølpose efter folkeafstemningerne i Frankrig og Holland. At Thukydids tale i 2003 blev citeret i et europæisk forfatningsdokument, viser med al tydelighed, at han havde ret, når han i indledningen til sit værk havde den dristighed at skrive: "Det, jeg har forfattet, er et værk for evigheden, snarere end en konkurrenceforelæsning tilpasset efter lejligheden" (1.22.4). Der er måske andre historikere, der har haft samme dristighed, men mig bekendt er Thukydid den eneste, der har fået ret.

Lad os se på de enkelte led i perioden. "Dens navn er demokrati" – på græsk *demokratia*. Den traditionelle opfattelse er, at termen *demokratia* var en nydannelse, da Perikles brugte den i 430 f.Kr. Ordet *demokratia* blev formentlig dannet ved eller lige efter Ephialtes' reform i 461 f.Kr. – siger man. Endvidere skulle termen oprindeligt have været pejorativ. Den blev dannet af demokratiets modstandere og først efter et stykke tid accepteret af athenerne og brugt som deres eget navn på deres forfatning.⁶

5. Udkast til traktat om en forfatning for Europa vedtaget af Det Europæiske Konvent 13.6 og 10.7 2003. Præamblet indledes med citatet på oldgræsk, fulgt af en oversættelse.

6. G. Vlastos, "Isonomia," *American Journal of Philology* 74 (1953) 337–47; R. Sealey, *The Athenian Republic: Democracy or the Rule of Law* (University Park 1987) 98–102.

Det svarer til, hvad der skete i nyere tid, da begrebet demokrati dukkede op igen i anden halvdel af 1700-tallet efter 2000 års Tornerosesøvn. De første hundrede år blev *demokrati* og *demokratisk* fortrinsvis brugt som skældsord: "Et perfekt demokrati er den mest skamløse ting i verden", skrev Edmund Burke i 1790.⁷ Først i anden halvdel af 1800-tallet blev det respektabelt at være demokrat; og det er først efter de to verdenskrige, at demokrati er blevet et *Hurra!*-ord, som alle lovpriser – undtagen Kina, Iran, Nordkorea og nogle afrikanske potentater.⁸

Var det ligesådan i oldtiden, at demokrati oprindeligt var et skældsord, der med tiden blev omformet til et *Hurra!*-ord? Den ældste sikkert daterede forekomst af termen *demokratia* står at læse i Aristophanes' komedie *Acharnerne* fra 425 f.Kr. (v. 618). Hvis Thukydid i gravtalen har gengivet, hvad Perikles faktisk sagde, er gravtalens omtale af *demokratia* i året 430 f.Kr. den ældst kendte daterede forekomst overhovedet af termen *demokratia*. Men det beviser ingenting, for vi har ingen relevante kilder, der er meget ældre end 430 f.Kr.

Demokratia er et abstrakt begreb, som kun sjældent findes i indskrifter.⁹ *Demokratia* forekommer derimod hos den ældste af alle historieskrivere, nemlig Herodot, der bruger termen om den forfatning, Kleisthenes indførte i 508/7 f.Kr. (6.131.1). *Demokratia* forekommer også i den ældst bevarede af alle taler, nemlig i Antiphons tale *For Choreuten* fra ca. 420 f.Kr. (6.45). *Demokratia* bruges i 'førsokratisk' filosofi, af Demokrit (fr. 251, ca. 420 f.Kr.); og *demokratia* forekommer som sagt i den ældste af alle bevarede komedier, i Aristophanes' *Acharnerne* fra 425 f.Kr.. Derimod forekommer ordet *demokratia* ikke i nogen tragedie, heller ikke i tragedier skrevet senere end Perikles' gravtale. Termen synes ikke at passe til tragediens poetiske vokabular og versmå. Det er først med komediens løsere brug af det jambiske trimeter, at ordet ube-
sværet kan bruges på vers. Men vendingen *demou kratousa cheir* – "folkets styrende hånd" – står i Aischylos' *De Bønfaldende* fra ca. 460 f.Kr. (v. 604). Det er Aischylos' poetiske reference til en håndsoprækning på folkeforsamlingen, og jeg er enig med de historikere, der argumenterer for, at denne verselinie forudsætter eksistensen af sub-

7. M.H. Hansen, *Det athenske demokrati – og vores* (København 2005) 82–83.

8. M.H. Hansen, *Demokratiets historie fra oldtid til nutid* (København 2012) 155–57.

9. I attiske indskrifter er den ældste sikre forekomst at finde i en lov fra 403/2 om statsstøtte til børn, hvis fædre faldt under borgerkrigen i kampen for demokratiet (*SEG* 28 46.A6).

stantivet *demokratia*.¹⁰ Når historikerne påstår, at termen *demokratia* ikke kan være ældre end ca. 450 f.Kr., benytter de sig altså af et utilladeligt *argumentum e silentio*. En bevaret gravsten kan endda sandsynliggøre, at argumentet er forkert. Den er sat over Lysis, søn af Demokrates fra demen Aixone (*SEG* 34 199). Lysis er den unge mand fra Platons dialog af samme navn. Hans fader Demokrates er efter al sandsynlighed født i 460'erne f.Kr., altså før Ephialtes' reform. Navnet *Demokrates* må være afledt af *demokratia*. Netop i denne periode synes der at være en vis tilbøjelighed til at bruge politiserende navne. Statsmanden Kimon kaldte to af sine sønner for *Lakedaimonios* og *Thesalos*. De blev altså opkaldt efter de to landskaber, Kimon gerne så, at Athen blev allieret med. Vi kan derfor formode, at betegnelsen *demokratia* er ældre end Ephialtes' reform i 461 f.Kr. Jeg er tilbøjelig til at følge Herodot, når han bruger termen *demokratia* om den forfatning, Kleisthenes indførte i 508/7 f.Kr.

At ordet *demokratia* oprindeligt har haft en negativ klang, er noget moderne historikere slutter ud fra det faktum, at ordet gentagne gange bruges negativt hos 'Den Gamle Oligark', forfatteren til den pseudo-xenofontiske pamflet om *Athenernes statsforfatning*, der formentlig blev forfattet ca. 420 f.Kr. (1.4, 5, 8; 2.20; 3.1, 8, 9, 12).

Demokrati blev i oldtiden aldrig en forfatningsform, alle lå på maven for. Demokratiet havde venner og fjender. Blandt vennerne har vi Protagoras, Demokrit og alle de ledende athenske statsmænd. Blandt fjenderne har vi Platon og Aristoteles.¹¹ Der kan heller ikke være tvivl om, at den splittede holdning til demokratiet er afspejlet i Perikles' gravtale: "Dens navn er demokrati [*demokratia*], fordi styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet; men faktisk .." (37.1). Modsætningen indicerer, at navnet *demokratia* ikke automatisk har en positiv klang, men skal forsvares. Men derfra kan vi ikke slutte, at *demokratia* primært og oprindeligt var en pejorativ term, dannet af folkestyrets modstandere. En sådan argumentation har oversat en af de allerældste forekomster af ordet *demokratia*, nemlig i Antiphons sjette tale fra ca. 420 f.Kr., hvor vi hører, at man før hvert møde i Femhundredemandsrådet foretog ofringer for demokratiet.¹² Denne kilde viser uomtvisteligt, at *demokratia* var athenernes eget

10. D. Lotze, "Zum Begriff der Demokratie in Aischylos' Hiketiden," i E.G. Schmidt (udg.), *Aischylos und Pindar* (Berlin 1981) 207–16.

11. Hansen (*op. cit.* n. 8) 28–33.

12. Antiphon 6.45: *θύων ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας*.

ord for deres forfatning, da Antiphon skrev sin tale, og 420 f.Kr. bliver *terminus ante quem* for denne sprogbrug.

Vi kan endvidere også gå ud fra, at Demokrates' far i 460'erne f.Kr. nok ikke ville have kaldt sin søn Demokrates, hvis *demokratia* uvægerligt havde været et pejorativt ord. *Demokratia* blev altså brugt positivt af demokratiets tilhængere, så langt tilbage vore kilder rækker. Men det er rigtigt, at *demokratia* var en omstridt betegnelse for en omstridt forfatningstype. Det oldgræske demokrati havde tilhængere og modstandere. Det var ikke et *Hurra!*-ord, som det er blevet i vor tid. Det er grunden til, at Perikles i 430 f.Kr. tager athenernes egen betegnelse for deres forfatning i forsvar og argumenterer mod dem, der vil opfatte demokratiet negativt. – Jamen, skulle det være nødvendigt? Perikles holder jo gravtalen til athenerne, og dem behøvede han vel ikke at overbevise om, at demokrati er en prægtig forfatning. Her må vi vende tilbage til gravtalens indledning, hvor Perikles opdeler tilhørerne i to grupper: De, der er positivt indstillet, og de, der er skeptiske. Hvor vidt de skeptiske er metøker og fremmede, der hører talen, eller også omfatter en oligarkisk minoritet, kan vi ikke sige noget om i dag. Faktum er, at Perikles udtrykkeligt tager højde for skepsis blandt tilhørerne, og derfor er det naturligt og ikke spor mærkeligt, at han tager termen demokrati i forsvar.

Hvordan beskriver Perikles så demokratiet? “[Dets] navn er demokrati, fordi styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet.” ‘Nogle få’ hedder på græsk *oligoi*, og adjektivet modsvarer naturligvis forfatningsformen *oligarchia*, altså fåmandvælde. Det er påfaldende, at Perikles beskriver demokrati som et styre udøvet af flertallet og ikke som et styre udøvet af alle, altså et folkestyre. Vi definerer jo gerne demokrati som en forfatningsform, hvor magten direkte eller indirekte tilkommer hele folket. Men når det er sagt, må det jo indrømmes, at folk som oftest ikke er enige. Når der skal stemmes, vil der være nogle, der stemmer imod; og demokrati *må* derfor i praksis være et flertalsstyre, ikke et allemandsstyre. Men det bør ikke forbløffe os: På dansk – og andre moderne sprog – kan ‘folket’ (*the people; le peuple; das Volk*) jo dels betyde *hele folket* og dels *det menige folk*. Når vi taler om en folkeafstemning, taler vi om en afstemning blandt hele folket. Når vi taler om en mand af folket, taler vi om en person udsprunget af det menige folk. Dobbeltigheden afspejles i det slogan, mange socialister har brugt og stadig bruger: “Al magt til folket”. Det lyder smukt og indlysende rigtigt, men hvilket folk? Proletarerne, naturligvis, det jævne folk, de udbyttede. Hele appellen i det socialistiske slogan “Al magt til folket” har sin rod i den underforståede betydnings-

ningsglidning af ordet folk fra at betegne hele folket til at betegne det menige folk. Det kan man da kalde demagogi! Men den omvendte finte bruges i de liberale demokratier. Her påstår man, at demokrati er folkestyre, nemlig en forfatningsform, hvor magten indirekte – via valg – tilkommer *hele* folket. Men i Tyskland er henvend en tiendedel af indbyggerne fremmede, der er udelukkede fra politiske rettigheder, og i demokratiets højborg Schweiz er det over en femtedel. I USA er henvend en sjettedel af borgerne ikke registreret som politisk berettigede, og ved midtvejsvalgene er det under halvdelen af indbyggerne, der stemmer. USA er ikke længere et demokrati, men et oligarki, hvor man slår plat på ordet *people* ved at underforstå det som hele folket, skønt det *de facto* kun omfatter en del af folket.¹³

Nøjagtig den samme dobbelthed gemmer sig i det oldgræske ord *demos*. Det kunne betyde hele folket. Alle folkebeslutninger truffet af folkeforsamlingen indledtes med formlen ἔδοξε τῷ δήμῳ, “folket besluttede”. Her foregiver man, ligesom i nutidens liberale demokratier, at det er *hele folket*, der har truffet beslutningen, skønt det ikke var alle borgere, der havde været til stede på folkeforsamlingen, og skønt et mindretal formentlig havde stemt imod forslaget. At *demos* kunne opfattes som hele folket, fremgår også klart af den anden demokratiske tale, der findes i Thukydids historieværk, nemlig den tale, som den syrakusanske demokrat Athenagoras holder i 415 f.Kr. Her siger han ordret: “Jeg påstår, at *folket (demos)* betegner helheden, fåmandsvældet (*oligarkia*) kun en del” (6.39.1). Men ofte brugtes *demos* som en betegnelse for *det menige folk*, jævne mennesker i modsætning til de kultiverede og veluddannede; uformuende mennesker i modsætning til de rige. F. eks. skelner Aristoteles mellem *demos* og *euporoi* (*Pol.* 1296a28), altså folket og de velhavende, der fører borgerkrig mod hinanden.

Demokratiets tilhængere foretrak ofte at bruge *demos* om hele folket. Demokratiets modstandere foretrak at identificere *demos* med de fattige,¹⁴ der i kraft af deres flertal på folkeforsamlingen og ved folkeDOMstolene kunne gennemtrumfe beslutninger om at pålægge de rige formueskatter, som de fattige ikke skulle betale, eller konfiskere de riges formuer ved domme afsagt af folkeDOMmerne. Både Platon og Aristoteles klassificerer demokrati som flertalsstyre, og, da flertallet er fattige, som fattigmandsstyre.¹⁵ I

13. M.H. Hansen, *Demokrati som politisk system og som ideologi* (København 2010) 27–28.

14. M.H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*2 (London 1999) 125.

15. *Demos* = de fattige udgør flertallet på folkeforsamlingen, hvor de kan beskatte og udplyndre de velhavende: Pl. *Staten* 565a; Arist. *Pol.* 1319a25–32.

gravtalen vedgår Perikles, at demokrati er flertalsstyre, og at *demos* altså denoterer flertallet, det menige folk, og ikke umiddelbart hele folket. Perikles forstår altså her *demos* i ordet *demokratia* som synonymt med *pleiones*: flertallet, ikke som synonymt med *pantes*: alle. Men det gør han kun for straks efter at modificere udsagnet. I den næste periode slår han fast, at alle har lige ret for loven. Vi får altså et smukt treleddet crescendo: fra nogle få til flertallet til alle, på græsk: *oligoi – pleiones – pantes*.

Men Perikles slutter ikke tankegangen her. Han fortsætter: “Faktisk er der ifølge loven lige ret for alle (*pasi ti ison*) i private retsforhold, hvorimod det er vurderingen af hver enkelt borger ...” Fra *alle* går han til *den enkelte*, og det er jo igen typisk for den demokratiske ideologi. Demokrati skal være folkestyre, men samtidig skal det være den forfatningsform, der sætter individet i centrum og respekterer den enkelte. I Perikles’ Athen og i vor tid er demokratiet ideelt forstået et flertalsstyre, der giver alle lige ret og hver enkelt lige mulighed.

Det næste, vi skal lægge mærke til, er, at springet fra *alle* til *hver enkelt* er knyttet sammen med en modsætning mellem det private og det offentlige: “[M]en faktisk er der ifølge loven lige ret for alle [*pasi to ison*] i *private retsforhold*, hvorimod det er vurderingen af hver enkelt borger og hans anseelse på et eller andet felt, en kvalitetsvurdering mere end en fordeling på skift, der bestemmer, om han foretrækkes *i offentlige hverv*.” Og denne modsætning gentages to gange til i resten af kapitlet: “Frihed hersker i vort *offentlige liv*, og skal der tales om at se skævt til *hinandens daglige livsførelse* ...”; “*privat* omgås vi uden at genere hinanden og *offentligt* holder frygten for at bryde loven ...”¹⁶

I første omgang er modsætningen privat–offentlig knyttet til ligheden, i anden omgang til friheden, i tredje omgang til det ikke at genere hinanden, altså til tolerancen. Hele kapitlet falder således i fire afsnit, hvert med sit emne: Demokrati – lighed – frihed – tolerance. Lighed, frihed og tolerance er de fundamentale værdier i den moderne demokratiske ideologi, men også i det athenske demokrati, som formuleret af Perikles i Thukydids gengivelse. Hvert af de tre karakteristika får en kort koncis beskrivelse i talen.

16. Nødvendig frygt for loven: Soph. *Aias* 1073–74.

Ligheden gælder retsbeskyttelse i *privatsager*. Men i *offentlige hverv* dér foretrækkes nogle frem for andre. Her er der altså forskelsbehandling. Perikles' budskab er bestemt ikke, at alle *er* lige, men at alle skal *behandles* lige. Det er en lighed i rettigheder og muligheder, Perikles går ind for, og han vender sig indirekte mod dem, der beskylder demokratier for at gennemtvinge en total lighed. Det er et synspunkt, vi finder i Aristoteles' *Politik*, og måske allertydeligst i 5. bog: "Demokratiet opstod af den overbevisning, at folk, der er lige i én henseende, er lige i alle henseender. Fordi nemlig alle borgere er fribårne, tror de, at alle er lige. Oligarkiet opstod af den overbevisning, at folk, som er ulige i én henseende, er ulige i alle henseender. Fordi nemlig folk har forskellige formueforhold, tror de, at folk er fundamentalt forskellige. Følgen bliver, at den ene part kræver lige del i alt med den begrundelse, at alle er lige, hvorimod den anden part kræver merindflydelse med den begrundelse, at velstanden gør dem forskellige" (1301a25–35). Her sammenstilles demokratiet med det empiriske lighedsbegreb: alle er lige, men spørger vi Perikles, får vi at vide, at alle må have lige rettigheder, så de kan få samme mulighed for at demonstrere deres forskellige værd.

Friheden findes både i den offentlige sfære og i privatsfæren. I den offentlige sfære er den knyttet til det at udøve sine borgerrettigheder. I privatsfæren er den knyttet til hver enkelts ret til at leve efter forgodtbefindende. Det athenske demokrati bygger altså på det dobbelte frihedsbegreb: Her er der fuld overensstemmelse mellem Perikles' tale og Aristoteles' beskrivelse af det dobbelte demokratiske frihedsbegreb, som det skildres i *Politikken* i bog 6 kapitel 2: "Den demokratiske forfatnings grundprincip er frihed [*eleutheria*]. Det er den almindelige opfattelse, og den bygger på en forestilling om, at frihed kun findes under denne forfatningsform, ligesom også frihed hævdes at være ethvert demokratis mål. Men friheden har to aspekter: Det ene er at regeres og regere på skift ... Det andet er at kunne leve efter forgodtbefindende, hvilket påstås at være en funktion af friheden, så sandt som det også er den undertrykte slaves lod *ikke* at kunne leve efter forgodtbefindende. Det er demokratiets sande kendemærke, og herfra kommer idealet om ikke at blive regeret, helst ikke af nogensomhelst, men hvis det ikke kan lade sig gøre, så på skift". Denne dobbelthed i det demokratiske frihedsbegreb svarer smukt til den moderne skelnen mellem positiv (politisk) og negativ (individuel) frihed, der igen danner grundlaget for den moderne liberalistisk-demokratiske ideologi.

Endelig er der *tolerancen*. Den findes fortrinsvis i privatsfæren: Vi skal selv have lov til at leve efter forgodtbefindende. Det er den individuelle frihed. Men det skal alle de andre også! Vi må ikke genere andre, der vil leve på en anden måde end os. Vi skal være tolerante. Men det gælder som sagt kun i privatsfæren. Statens og samfundets opretholdelse kræver, at der hersker en helt anden stringens i den offentlige sfære. Det, Perikles fremhæver i denne sammenhæng, er: frygt for lovene og lydighed over for embedsmændene. Hele denne tankegang findes fuldt udfoldet i en central passage i Demosthenes' tale *Mod Timokrates*: "I alle bystater er der to slags forhold, der reguleres af lovene: Dels de, der vedrører, hvordan vi behandler hinanden og omgås og har bestemt, hvad vi bør gøre i private anliggender, og hvordan vi i det hele taget lever sammen. Dels er der, hvordan vi hver for sig bør forholde os over for bystatens fællesskab, hvis vi ønsker at optræde aktivt som borgere og påstår, at vi vil drage omsorg for bystaten. Det er i alles interesse, at det er en mild og menneskevenlig lovgivning, der regulerer de private forhold, men omvendt er det i jeres interesse, at det er strenge love, der regulerer forholdet til det offentlige. For de borgere, der deltager aktivt i bystatens affærer, vil i så fald kunne skade jeres flertal mindst muligt" (24.192–93).

Igen er der en påfaldende parallel til det moderne demokrati. Hør bare, hvad der står i artiklen 'demokrati' i 14. udg. af *Encyclopædia Britannica* fra 1955: "Diskussion og tolerance må altid holdes inden for rammerne af den demokratiske overbevisning, og det betyder anerkendelsen af de fundamentale værdier: individuel frihed og alle menneskers lighed. Tolerance over for elementer, der fornægter demokratiets fundamentale principper og endog dets ret til at eksistere, er ikke blot utilstedelig, men i praksis også farlig for demokratiets eksistens". Altså også i det moderne demokrati knyttes tolerancen til den individuelle frihed og lighed, hvorimod der sættes grænser for tolerancen i den offentlige sfære.

I forbindelse med sin lovprisning af frihed, lighed og tolerance skelner Perikles – i alle tre tilfælde – mellem *det offentlige* og *det private*. Denne distinktion modsvarer i mangt og meget den moderne distinktion mellem den offentlige sfære og privatsfæren. Og i moderne demokratier knyttes denne distinktion sammen med distinktionen mellem stat og samfund og med princippet om, at stat og samfund skal holdes adskilt. Hvis staten regulerer alle forhold i samfundet, får vi den totalitære stat, der er demokratiets modsætning.

I moderne demokratier er ordene *stat* og *samfund* ganske vist ofte brugt synonymt, men i reglen modstilles de to begreber, således at 'staten' betegner landets regering og politiske system, medens 'samfundet' er fællesbetegnelsen for alle sociale, økonomiske og kulturelle relationer mellem landets indbyggere. Og modsætningen mellem stat og samfund sidestilles med modsætningen mellem en offentlig og en privat sfære, som henholdsvis statens og samfundets domæne.¹⁷

I oldtidens Hellas brugte man ofte *polis* i en betydning, der svarer til vort ord og begreb *stat*. Men man havde ikke noget ord eller begreb, der svarer til 'samfund',¹⁸ og derfor finder vi heller aldrig i vore kilder nogen omtale af en modsætning mellem stat og samfund. Men det betyder ikke, at en sådan modsætning ikke fandtes. Som ovenfor omtalt, skelnede man skarpt mellem offentligt og privat. Hvad der var offentligt, på græsk *demosion* eller *koinon*, vedrørte *polis*. Hvad der var privat, på græsk *idion*, blev modstillet *polis*-sfæren, men fik aldrig nogen anden fællesbetegnelse end netop 'det private', og derfor finder vi også ofte en modsætning mellem *polis* og *to idion*, hvor *polis* bruges synonymt med *to koinon* eller *to demosion*.¹⁹ Modsætningen mellem *koinon* og *idion* svarer altså i store træk til vor modsætning mellem stat og samfund; og i Athen var denne modsætning lige så vigtig, som modsætningen mellem stat og samfund er det i moderne demokratier. At grækerne ikke skelnede mellem 'stat' og 'samfund', er altså rigtigt ud fra en snæver sproglig betragtning, men forkert ud fra en betragtning, der fokuserer på de faktiske forhold og på begrebernes indhold snarere end deres sproglige udtryk.

Jeg mener også at kunne forklare, hvordan denne forkerte opfattelse er opstået. I Sparta var der ingen modsætning mellem stat og samfund, altså mellem det offentlige og det private. *Polis* styrede spartanernes liv i alle forhold. I oplysningstiden, ja helt frem til ca. 1850, var det den almindelige opfattelse, at Sparta var den typiske *polis*, og at Athen var undtagelsen. Følgelig kendte den typiske *polis* ingen modsætning mellem stat og samfund – den lignede jo Sparta.²⁰ Siden 1850 er dette synspunkt blevet vendt

17. Hansen (*op. cit.* n. 13) 201–7.

18. Ordet *koinonia* ('fællesskab') svarer stort set til vort ord *samfund*, men Aristoteles er den eneste, der bruger ordet som et centralt begreb i sin politiske filosofi. Han beskriver *polis* som et *politike koinonia* (*Pol.* 1252a1–7), og der er ingen eksempler på antitesen *polis-koinonia*.

19. M.H. Hansen, *Polis and City-State. An Ancient Concept and Its Modern Equivalent* (København 1998) 86–91.

20. Hansen (*op. cit.* n. 7) 87.

på hovedet. I dag mener langt de fleste historikere, at det snarere er Athen, der er den typiske *polis*, og Sparta, der er undtagelsen. Men sært nok lever den gamle opfattelse af bystatens sammensmeltning af stat og samfund videre, på trods af, at man har skiftet Sparta ud med Athen som typisk. Og det drives ofte så vidt, at historikerne også for Athen vil hævde, at man heller ikke her praktiserede en adskillelse mellem offentligt og privat, dvs. mellem stat og samfund.²¹ Perikles' gravtale er blot én af de kilder, der modbeviser denne opfattelse.

Jeg har indtil nu lagt hovedvægten på demokratiet som ideologi. Hvad med demokratiet som styreform? Det står der ikke meget om i gravtalen, men alligevel noget, der er værd at lægge mærke til; og igen kan vi notere, at Perikles takler problemerne defensivt. Modstandere af demokratiet fokuserede ofte på tre kontroversielle aspekter ved denne forfatningsform: (1) De fattige borgeres deltagelse i den politiske beslutningsproces på lige fod med de velstillede; (2) løn for deltagelse i politiske forsamlinger; (3) lodtrækning i stedet for valg til embeder.

Kan vi spore Perikles' (og athenernes) holdning til disse tre demokratiske karakteristika? De fattige borgeres deltagelse i den politiske beslutningsproces fremhæves eksplicit af Perikles, hvor han siger: "Ejheller danner fattigdom hos een, der kan gøre byen gavn, nogen hindring ved at holde hans gode kvaliteter skjult" (37.1). Det er ganske vist den personlige kvalitet, Perikles fremhæver, her kaldt *axioma* på græsk. Men igen kan vi spørge: Hvordan har den fattige mulighed for at realisere sin deltagelse i den politiske beslutningsproces? Det har han i kraft af de diæter, der udbetaltes som kompensation for tabt arbejdsfortjeneste. Så politisk betaling er den realitet, der ligger bag Perikles' påstand om at fattigdom ikke er nogen hindring for politisk aktivitet. Endvidere er de fattiges deltagelse i politik underforstået i udsagnet om at "styret ikke er samlet hos nogle få, men hos flertallet". Da de fattige altid er de fleste, betyder det, som Platon og Aristoteles også påpeger, at det bliver de fattige, der kommer til at styre staten. Det undlader Perikles naturligvis at sige eksplicit, og han fejer problemet ind

21. Fornægtelse af, at der i Athen fandtes individuel frihed (= negativ frihed), synspunktet om at *polis* kunne regulere alle aspekter af borgernes tilværelse, og at der ingen privatsfære var, hvor man kunne leve efter forgodtbefindende: I. Berlin, *Four Essays on Liberty* (Oxford 1969) xl–xli, genoptrykt i *Liberty* (Oxford 2002); P. Rahe, *Republics Ancient and Modern: Classical Republicanism and the American Revolution* (Chapel Hill 1993): "Athens' Illiberal Democracy". En gendrivelse af Berlins analyse af det athenske demokrati findes i M.H. Hansen, *Was Athens a Democracy?* (1989) 9–11, og en gendrivelse af Rahe i M.H. Hansen, "Ancient Democratic Eleutheria", i *Démocratie athénienne – démocratie moderne: Tradition et influences* (Genève 2010) 333–38.

under gulvtæppet ved at sige, at det (kun) er af navn, at demokrati er folkets – dvs. det menige folks, de fattiges styre. I virkeligheden, fortsætter han, er de vigtige demokratiske karakteristika slet ikke flertallets styre, men alles lighed og den enkeltes mulighed.

Endelig er der lodtrækningen. Hvad Perikles har at sige om besættelse af embedsposter, står i afsnittet om lighed: “[M]en faktisk er der ifølge loven lige ret for alle [*pasi to ison*] i private retsforhold, hvorimod det er vurderingen af hver enkelt borger og hans anseelse på et eller andet felt, en kvalitetsvurdering mere end en fordeling på skift, der bestemmer, om han foretrækkes i offentlige hverv”. Hvad dækker *fordeling på skift* – på græsk udtrykt ved præpositionsleddet *apo merous*? Filologer slås stadig om, hvad det skal betyde. Jeg vil tilslutte mig den stadig større enighed, der er om, at *apo merous* er brugt synonymt med *en merei* og betyder ‘på skift’.²² Hvad vil det sige? Fordeling på skift er rotation ved besættelse af politiske poster, og rotationen gennemførtes i Athen ved lodtrækning. Så i Perikles’ tale er der altså en direkte omtale af rotationen, der indirekte implicerer lodtrækning. Endvidere er det rigtigt, at det er personlig kvalitet (*arete*), Perikles fremhæver, og at rotationen og dermed lodtrækningen ikke er det styrende princip. Men Perikles indrømmer dog, at rotation spiller en vis rolle i demokratiet. En nærlæsning af teksten indikerer, at rotation og kvalitet nærmest er ligevægtige faktorer. Friis Johansens oversættelse yder ikke teksten fuld retfærdighed. Han siger: “en kvalitetsvurdering *mere end* en fordeling på skift”. Men i teksten står der faktisk direkte oversat: “Den enkelte foretrækkes i offentlige hverv *ikke* ud fra en fordeling på skift *mere end* i kraft af personlige kvaliteter (*arete*)”. Læst med lup er de to kriterier ligevægtige. Perikles takler problemet lidt defensivt, men yderst behændigt: Uden at fornægte rotationen får han fremhævet *arete*. Ved besættelse af nøglepositioner brugte athenerne ikke rotation og lodtrækning, som de gjorde ved folkedommerne og Femhundredemandsrådet og mange af embedskollegierne. Her benyttedes valg af den bedst kvalificerede. Perikles tænker nok specielt på strategembedet, som han selv havde beklædt talrige gange og femten år i træk i perioden 445–430 f.Kr.

Som jeg håber at have demonstreret, er Thukydids prosa i talen så fortættet, at han stort set får berørt alle demokratiets grundproblemer i et kapitel, der i Oxford-udgaven fylder 17 linier. Jeg har ikke en gang diskuteret alle aspekter. Jeg kunne også have behandlet forholdet mellem demokrati og love og forholdet mellem skrevne og

22. Se Hornblower (*op. cit.* n. 3) 300–1.

uskrevne love, dvs. social adfærd og gruppepres som sanktioner, der supplerer den institutionelle retshåndhævelse ved domstolene.

*

Den sidste del af mit bidrag skal handle om talens tradition, dels som lovprisning af demokratiet og dels som gravtale over de faldne. I 4. årh. f.Kr. var det ikke længere Perikles, der blev hyldet som det athenske demokratis store skikkelse. Han var for nært knyttet til Den Peloponnesiske Krig og athenernes nederlag i krigen. I stedet søgte athenerne bagud og fandt på at udnævne Solon som den, der havde indført demokratiet i Athen.²³ Perikles forsvandt ud i kulissen fra hellenistisk tid og frem til 1800-tallet. I de 2000 år, hvor demokratiet sov Tornerosesøvn, var der ingen interesse for talen. Vi skal et stykke ind i 1800-tallet, før demokrati blev en respektabel forfatning først i USA, siden i Europa. The Democratic Party i USA blev dannet i forbindelse med valget af Andrew Jackson til præsident i 1828. Tocqueville skrev sit store værk om det amerikanske demokrati – på en gang anerkendende og meget kritisk – i 1835–1840. I Europa kom demokratiet i fokus med revolutionerne i 1848,²⁴ og netop i dette år udkom sjette bind af George Grotes *History of Greece*, hvor forfatningskapitlet af Perikles' gravtale citeres og vurderes positivt som en oplagt parallel til de moderne liberale demokratiske tanker.²⁵

I løbet af Første Verdenskrig vandt demokratiet frem som Tripple Ententens og USA's forfatningsform over for kejserdømmerne i Tyskland og Østrig-Ungarn. I 1915 kunne man i alle Londons busser læse et opslag med en oversættelse af forfatningskapitlet af Perikles' gravtale, det kapitel, der er emnet for dette bidrag.²⁶ Siden er demokratiet blevet den dominerende forfatningsform i Europa. Det afspejlede sig som sagt i forslaget til EU's forfatning, som indledtes med begyndelsen af Perikles' forfatningskapitel trykt først på oldgræsk, derefter i oversættelse til det nationalsprog, resten af teksten var på.

23. Se Arist. *Pol.* 1273b34–74a21), cf. Hansen (*op. cit.* n. 14) 296–300.

24. Hansen (*op. cit.* n. 8) 75–78.

25. G. Grote, *A History of Greece* 6 (1848) 176–84, her citeret efter udgaven i *Everyman's Library*.

26. Forfatningskapitlet som opslag i Londons busser i 1915: F.M. Turner, *The Greek Heritage in Victorian Britain* (London 1981) 187.

Den moderne begejstring for Perikles og hans gravtale er altså ikke mere end 150 år gammel. Før den tid blev Perikles enten fortiet eller foragtet. Hør blot hvad Alexander Hamilton skrev i *The Federalist Papers* i 1788: "Den berømte Perikles angreb, besejrede og ødelagde samiernes by, idet han imødekom en prostituerets beklagelser og ofrede mange af sine landsmænds liv og formue. Selv samme mand ... var den egentlige ophavsmand til den berømte og skæbnessvangre krig som, efter forskellige omskiftelser, afbrydelser og genoptagelser endte med det athenske riges sammenbrud".²⁷

Det er i korte træk traditionen om Perikles' tale set som demokratiforherligelse. En positiv vurdering af talen forudsætter en positiv vurdering af demokrati, og den begynder først at spire frem i løbet af 1800-tallet. Men samtidig har talen også en tradition som gravtale. Også her kan traditionen spores tilbage til midten af 1800-tallet; mere præcist til Den Amerikanske Borgerkrig. Det største slag i borgerkrigen var slaget ved Gettysburg 1.–3. juli 1863. For at mindes slaget blev gravpladsen over de faldne gjort til nationalt mindesmærke, og da monumentet blev indviet i november 1863, blev hovedtalen holdt af en professor Everett, der på talrige steder i sin to timer lange tale greb tilbage til athenernes begravelse af deres døde i 430 f.Kr. og til Perikles' gravtale.²⁸ Efter ham holdt præsident Lincoln sin ultrakorte tale, der lige siden kendes som The Gettysburg Address:

For syv og firs år siden bragte vore fædre en ny nation til verden på dette kontinent, undfanget i frihed og indviet på det grundlag, at alle mennesker er skabt lige.

Nu står vi midt i en stor borgerkrig, som skal afprøve, om den nation, eller nogen nation, som er født af og viet til de samme idealer, kan bestå. Vi mødes på en af denne krigs store slagmarker. Vi er kommet for at indvie en del af den til et sidste hvilested for dem, der her gav deres liv, for at denne nation kan leve. Det er helt igennem rigtigt og passende, at vi gør det.

Men i en højere forstand kan vi ikke indvie, kan vi ikke hellige denne jord. De tapre mænd, levende som døde, som kæmpede her, har allerede indviet den langt ud over, hvad vores fattige formåen kan lægge til eller trække fra. Verden vil hverken hæfte sig ved eller længe huske, hvad vi siger her i dag, men den kan aldrig glemme, hvad de gjorde her. Det er snarere os, de levende, der skal indvies til det

27. *The Federalist Papers* no. 6. s. 29 i J.E. Cookes udgave (Middletown 1961).

28. G. Willis, *Lincoln at Gettysburg* (New York 1993).

uafsluttede arbejde, som de, der kæmpede her, hidtil så fornemt har udført. Det er snarere os, der skal forpligte os til den store opgave, som ligger forude. Lad os fra de ærede døde hente øget hengivenhed over for den sag, som de her bragte det største af alle ofre. Lad os her højtideligt beslutte, at disse døde ikke skal være døde forgæves, at denne nation med Guds hjælp skal opleve frihedens genfødsel, og at princippet om en regering af folket, ved folket og for folket ikke skal forsvinde fra jorden.²⁹

Lincolns tale har ingen direkte henvisning til Perikles' tale. Men i sit indhold og i sin ånd er den en perfekt parallel. Lad mig blot nævne seks forskellige forhold:

1. Abstraktionsgraden er lige så stor som i Perikles' gravtale, og der er ingen historiske oplysninger overhovedet om det slag, soldaterne er faldet i. Slaget ved Gettysburg i 1863 var borgerkrigens største og blodigste, og det blev vundet af nordstaternes hær. Men det siges der intet om i gravtalen.

2. Lovprisningen af de faldne viger for lovprisningen af fædrelandet og forfatningen.

3. Talen indledes med en lovprisning ikke af de faldne, men af forfædrene.

4. Talen rummer en opfordring til efterlignelse rettet til de efterlevende.

5. Talen spiller hele tiden på modsætningen mellem ord og gerning. Ordene er fattige og vil blive glemt. Det er gerningen, der vil blive stående som minde – nøjagtig ligesom Perikles' gravtale. I begge tilfælde gik det lige omvendt: Perikles' og Lincolns gravtaler huskes og står som lysende historiske dokumenter. De historiske begivenheder, der var årsagen til, at talerne blev holdt, er helt glemt for oldtidens vedkommende, og hvad Den Amerikanske Borgerkrig angår, så huskes den tale, Lincoln holdt, langt bedre end det slag, der var årsagen til, at talen blev holdt.

6. Det centrale i talen handler om forfatningen. Det alle kan huske af Lincolns tale er slutningen: "government of the people, by the people, for the people". Denne sætning er siden 1863 indgået i talrige definitioner af demokratiet. At det er næsten umuligt at forstå, hvad sætningen egentlig betyder, er en anden sag, som jeg ikke vil komme ind på her. Det har jeg behandlet i anden sammenhæng.³⁰

29. Trykt i oversættelse i M.H. Hansen, *Kilder til demokratiets historie 1750–2000* (København 2005) 121–22.

30. Hansen (*op. cit.* n. 13) 17–18.